Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 60
Warszawa 2025
Article No. 3562

Citation:
Szczot, M. (2025). Czymże właściwie jest filologia? Trzy polskie rozprawy o filologii w oglądzie problemowym i formalnym. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *60*, Article 3562. https://doi.org/10.11649/sfps.3562

DOI: 10.11649/sfps.3562

Monika Szczot
(Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu)

Czymże właściwie jest filologia? Trzy polskie rozprawy o filologii w oglądzie problemowym i formalnym

Wprowadzenie

Pytania „Czemże właściwie jest [filologia – M.S.]? Jak ją zdefiniować?”[1] (Antoniewicz Bołoz, 1897, s. 9) wybrzmiały w drugiej połowie XIX wieku, kiedy obok już istniejącej filologii klasycznej wyodrębniły się filologie narodowe, w tym także filologia polska[2]. Również dzisiaj, mimo upływu lat, poszukuje się odpowiedzi na postawione pytania, odwołując się do tekstów źródłowych, licznych opracowań naukowych i popularnonaukowych czy wypowiedzi teoretycznoliterackich[3]. Współcześni polscy badacze, definiując wspomniane zagadnienie, posiłkują się głównie teoretyczną myślą zachodnią, rzadziej wschodnią, na przykład rosyjską (zob. Prussak, 2014, ss. 150–153; Prusak & Bem, 2017). Dopuszczają oni jednak

[1] Proponuję w tytułach i cytatach utworów uwspółcześniony zapis tekstowy, dostosowany do dzisiejszej ortografii, pisowni i interpunkcji, co ułatwi zrozumienie tekstów. Dostępność tekstów w bibliotekach cyfrowych pozwala sprawdzić ich oryginalną formę. Zostawiam jedynie wyrazy z dawnym *é* (tzw. *e* pochylonym) i nie zmieniam końcówek fleksyjnych Msc. i N. liczby pojedynczej i mnogiej dla nadania tekstom dawnego poloru, który jednak nie utrudnia ich zrozumienia.

[2] Zob. Karpiński (2011, ss. 19–20).

[3] Zob. najnowsze polskojęzyczne opracowania na ten temat: Karpiński (2011), Heck (2012), Korus (2016, ss. 63–68), Hellich i in. (2019, ss. 17–42).

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2025.
Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk]

możliwość czytania polskich tekstów dawnych dla „opowiedzenia historii polskiej filologii" (Hellich i in., 2019, s. 41) nie tyle na nowo, co właściwie po raz pierwszy opierając się na źródłach i faktycznych wypowiedziach, odczytach, rozprawach ujętych w kontekście historycznym, społecznym i historycznoliterackim. Pozwala to z jednej strony zaistnieć opisom i definicjom filologii, które dotychczas nie miały racji bytu, a z drugiej strony broni przed przekłamaniami i uproszczeniami, które często pojawiają się, gdy badacz idzie utartymi szlakami wśród tych samych tekstów, proponowanych do analizy przez innych.

W swoim artykule chciałabym więc zaproponować „filologiczne pisanie historii filologii" (Hellich i in., 2019, s. 41), które prezentuje nieco inne spojrzenie, inspirowane nie tyle opracowaniami, co tekstami źródłowymi o charakterze odczytów i rozpraw, które podejmują niełatwy problem definiowania filologii. Pozwoli to prześledzić rozumienie pojęcia filologii od oświecenia aż po początek XX wieku, ponieważ ostatnia rozprawa została wydana w 1915 roku. Odwołanie się do tekstów źródłowych nie tylko pokaże dawne rozumienie filologii i jej zakresu w epokach wcześniejszych, lecz także pozwoli zanalizować i wydobyć z zapomnienia polskie teksty o charakterze teoretycznym pisane pod zaborami: pierwszy tekst datowany jest na rok 1814, a ostatni, jak wspominałam, na rok 1915. Mimo niełatwego języka rozprawy zawierają wiele interesujących przemyśleń i są swoistym *signum temporis* w aspektach rozumienia filologii, przemian w jej historycznym pojmowaniu, a także usytuowania wśród innych nauk oraz roli odgrywanej w ówczesnym szkolnictwie i znaczenia w refleksji akademickiej.

W układzie chronologicznym korpus trzech wybranych tekstów otwiera rozprawa *O filologii czyli nauce starożytności klasycznej…* Jana Samuela Kaulfussa, wydana we Wrocławiu u Wilhelma Bogumiła Korna w 1814 roku. Odczyt Jana Bołoza Antoniewicza *Historia, filologia i historia sztuki* ukazał się najpierw w 1896 roku w czasopiśmie „Eos", a rok później został opublikowany we Lwowie w postaci odbitki nakładem Towarzystwa Filologicznego w drukarni E. Winiarza[4]. Wreszcie trzeci tekst z 1915 roku, Karola Appela *Filologia, jej zakres i zadania*, został wydany jako odbitka ze sprawozdań z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego w drukarni Jana Cotty w Warszawie.

Celem artykułu jest więc przeanalizowanie trzech polskich rozpraw o filologii w kontekście jej pojmowania, odtworzenie światopoglądu ich twórców, którzy nie

[4] Odczyt Jana Bołoza Antoniewicza jest przywoływany i interpretowany we współczesnych opracowaniach, co świadczy o jego kluczowej roli w kształtowaniu i definiowaniu omawianego pojęcia. Zob. Karpiński (2011, ss. 444–448), Hellich i in. (2019, ss. 35–36).

tylko pokazują wewnętrzną złożoność filologii (Kaulfuss), lecz także sytuują ją wśród innych nauk, oddając zarówno jej specyfikę (Appel), jak i elementy wspólne z filozofią czy historią sztuki (Bołoz Antoniewicz). Poza tym warto pamiętać, że filologia nowożytna wyłoniła się jako „poddziedzina filologii" (Karpiński, 2011, s. 440), spełniając początkowo pomocniczą rolę przy studiowaniu klasyki.

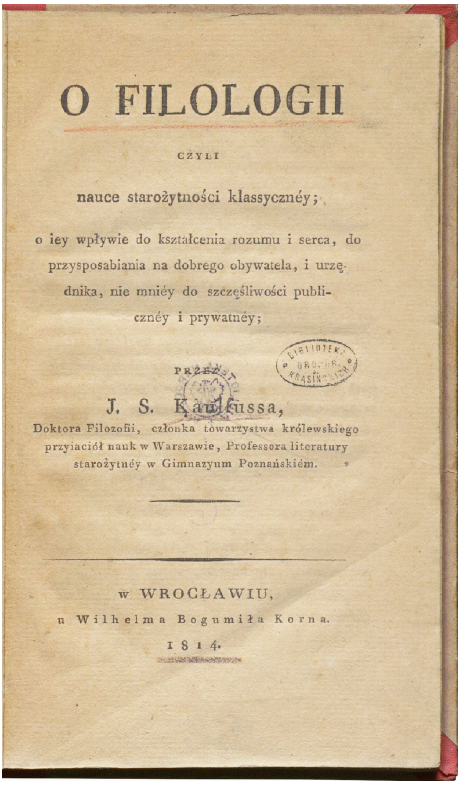
> Najpierw oznaczała ona [filologia – M.S.] krytyczne edycje tekstów greckich, łacińskich i hebrajskich, po pewnym czasie także prace nad językiem ojczystym, układanie słowników, tworzenie gramatyk, studia porównawcze (Karpiński, 2011, s. 440).

Metodologicznie pomocne będą w tym artykule analizy formalne wybranych tekstów oraz ogląd treści odczytów, które łączy podejmowana problematyka, ale różni czas powstania oraz sposób patrzenia na filologię. Celem artykułu jest znalezienie odpowiedzi na pytanie, jak niegdyś rozumiano filologię, jak ją definiowano, jakie stawiano jej zadania i w jakim kontekście ją umieszczano, żeby lepiej i wyraźniej pokazać jej cechy charakterystyczne. Poza tym przeszło stuletni okres, w którym powstawały rozprawy, pokaże przemiany w rozumieniu filologii od jej klasycznego do interdyscyplinarnego rozumienia. Być może z przeprowadzonych analiz wyniknie bogactwo definicyjne, do którego nie sięgają już dzisiejsi teoretycy ujęci nowszymi opracowaniami. Niektóre ustalenia i konstatacje mogą być ponadczasowe, i zbliżone do uwag postulowanych przez współczesnych badaczy, którzy pochylają się również nad polskimi rozprawami i przywołują je na potrzeby swoich rozważań (zob. Hammer, 1948, ss. 13–14; Hellich i in., 2019, ss. 35–36; Karpiński, 2011, ss. 444–448). Chciałabym uniknąć w swoim artykule drobiazgowych opisów poszczególnych tekstów, lecz potraktować rozprawy łącznie jako źródła definiujące specyfikę, zadania i rolę filologii, oraz jej miejsce wśród innych nauk.

Trzy rozprawy o filologii i ich twórcy

Wszyscy trzej autorzy analizowanych utworów znaleźli się w *Polskim słowniku biograficznym*, co potwierdza ich aktywność i znaczącą rolę w działalności naukowej, kulturowej i dydaktycznej w trudnym okresie utraty niepodległości. Poza tym każdy z twórców związany był z innym zaborem, co dodaje rozważaniom dodatkowych walorów poznawczych, sytuując wybrane postaci na szerszym tle historycznym i społecznym oraz pokazując ich role w kształtowaniu i rozwoju polskiej nauki. Co prawda rozważania

tego artykułu dotyczą rozpraw o filologii, ale choćby pobieżne przypomnienie tła, na którym one powstały, uświadamia, z jakimi problemami zmagali się naukowcy piszący i wygłaszający swoje odczyty w języku polskim.

O FILOLOGII

CZYLI

nauce starożytności klassycznéy;

o iey wpływie do kształcenia rozumu i serca, do przysposabiania na dobrego obywatela, i urzędnika, nie mniéy do szczęśliwości publiczněy i prywatněy;

PRZEZ

J. S. Kaulfussa,

Doktora Filozofii, członka towarzystwa królewskiego przyiaciół nauk w Warszawie, Professora literatury starożytnéy w Gimnazyum Poznańskiem.

w WROCŁAWIU,

u Wilhelma Bogumiła Korna.

1814.

Il. 1. Jan Samuel Kaulfuss, *O filologii czy nauce starożytności klasycznej*, Wrocław 1814, strona tytułowa. Druk ze zbiorów Biblioteki Narodowej

Źródło: https://polona.pl/item-view/86dd1374-55e6-47f8-9d53-92e01f2a5aa8?page=4

Jan Samuel Kaulfuss albo Kaulfus (ok. 1780–1832) był filologiem i pedagogiem, rektorem gimnazjum w Poznaniu[5]. Kształcił się w Niemczech, w 1803 roku ukończył studia klasyczne w Halle, pracował jako nauczyciel w Gimnazjum Marii Magdaleny w Poznaniu, gdzie od 1804 roku uczył historii, a od 1811 literatury starożytnej. Do jego osiągnięć należy także utworzenie żeńskiej szkoły średniej

[5] Informacje na temat życia i działalności Kaulfussa, zob. Hammer (1948, ss. 13–14), Głowacka (1967, ss. 234–236).

w Poznaniu w 1813 roku. W latach 1815–1824 Kaulfuss sprawował funkcję rektora poznańskiego gimnazjum. Szczerze i z dużym zaangażowaniem interesował się szkolnictwem polskim pod zaborem pruskim, o czym świadczy oceniany jako jeden z bardziej oryginalnych projekt dotyczący urządzenia szkolnictwa *O edukacji narodowej dla kraju naszego z dnia 10 sierpnia 1807 roku*[6].

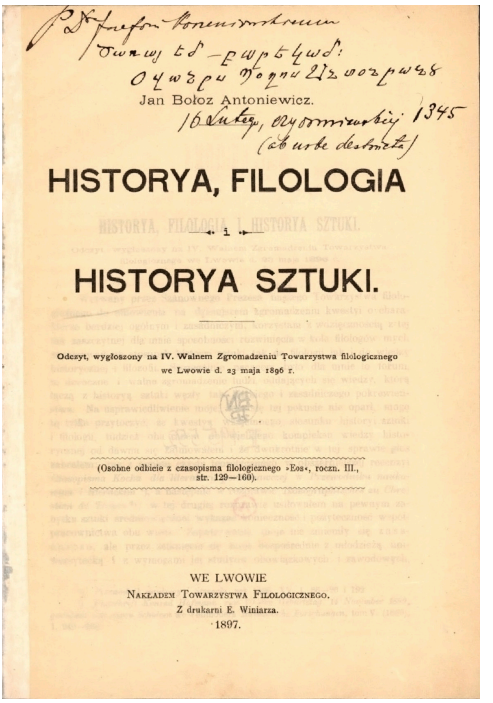
W 1814 roku ukazała się rozprawa Kaulfussa o długim (niemal barokowym) tytule *O filologii czyli nauce starożytności klasycznej i o jej wpływie do kształcenia rozumu i serca, do przysposabiania na dobrego obywatela i urzędnika, nie mniej do szczęśliwości publicznej i prywatnej* (Kaulfuss, 1814a). Autor przedstawia siebie na stronie tytułowej jako doktora filozofii, członka Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk w Warszawie oraz profesora literatury starożytnej. W *Przedmowie* Kaulfuss pisze o skomplikowanych dziejach tekstu, które zdecydowały o wydaniu publikacji u Wilhelma Bogumiła Korna we Wrocławiu:

> Pismo, które tu współrodakom moim podaję, przeznaczone było pierwotnie dla Pamiętnika Warszawskiego, w którym też umieszczony był początek w numerach marcowym i kwietniowym r. 1810. Lecz od tego czasu z żalem wszystkich przyjaciół literatury krajowej, ustał ten jedyny w księstwie naszem dziennik i tym sposobem większa część pisma mego ukrytą została dla światłych czytelników. Ważność przedmiotu, o którym, ile mi wiadomo, nic jeszcze nie pisano w ojczystym języku, natchnęła mię myślą wydania osobno całego pisma (Kaulfuss, 1814b, s. 1).

Osobne całe pismo, liczące 67 stron, zostało przeznaczone głównie dla celów szkolnych: jego przedmiotem było określenie przydatności nauki „starożytności klasycznej", a sama „gruntowna, całą naukę i jej wpływ obejmująca rozprawa" (Kaulfuss, 1814b, s. 2) rozliczne przynieść miała korzyści „przyjaciołom kultury ojczystej" (Kaulfuss, 1814b, s. 2), zarówno poznawcze i wychowawcze, jak i estetyczne. Rozprawa ma charakter erudycyjny, odwołuje się do źródeł i jest, jak pisze autor w *Przedmowie*, pierwszą tak ambitną próbą opisania roli filologii klasycznej w kształtowaniu postaw moralnych i społeczno-zawodowych w języku polskim. Rozprawa jest odzwierciedleniem stosunku epok dawnych do kultury antycznej, stąd bogate i pogłębione rozważania pokazujące wagę języków klasycznych i roli starożytności w wykształceniu i egzystencji jako takiej, bo właśnie tak szeroki zakres problemowy proponuje autor *O filologii czyli nauce starożytności klasycznej*.

[6] *Raport o projekcie edukacji krajowej od Kaulfussa podanym* z „myślą jego gruntowną, aby edukacja była narodowa, jedna" oraz z podziałem szkół od wyższych aż po szkoły wiejskie, a ponadto propozycjami pozyskiwania funduszy na edukację, spotkał się z pozytywną oceną Izby Edukacyjnej. Por. Staszic (1956, ss. 77, 277–278).

Rozważania Kaulfussa dotyczą filologii klasycznej, ale można je dzisiaj zapewne rozpatrywać szerzej i odnosić do nauk filologicznych w ogólności.

Jan Bołoz Antoniewicz.

HISTORYA, FILOLOGIA

i

HISTORYA SZTUKI.

Odczyt, wygłoszony na IV. Walnem Zgromadzeniu Towarzystwa filologicznego we Lwowie d. 23 maja 1896 r.

(Osobne odbicie z czasopisma filologicznego »Eos«, roczn. III., str. 129—160).

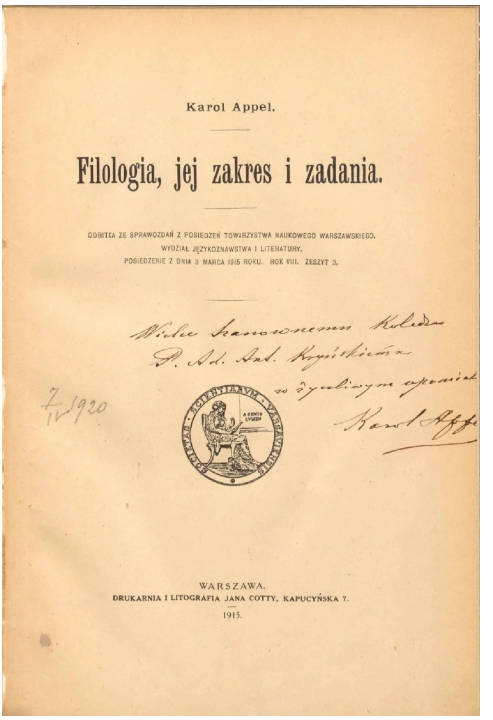
WE LWOWIE
Nakładem Towarzystwa Filologicznego.
Z drukarni E. Winiarza.
1897.

Il. 2. Jan Bołoz Antoniewicz, *Historia, filologia i historia sztuki*, Lwów 1897, strona tytułowa. Druk ze zbiorów Biblioteki Narodowej
Źródło: https://polona.pl/item-view/eb6330e7-cadf-4dc1-9da7-3bfd9919a34f?page=3

Drugi z autorów to Jan Bołoz Antoniewicz (1858–1922) – historyk sztuki, profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie[7]. Urodził się w Skomorochach koło Buczacza, studia w zakresie filologii (germanistyki i romanistyki) odbywał na Uniwersytecie Jagiellońskim, potem kształcił się we Wrocławiu i Monachium, publikował swoje prace w wydawnictwach niemieckich. Oprócz literatury, filozofii, estetyki i muzyki interesował się sztukami plastycznymi, co wyjaśnia „szeroką podstawę artystycznego sądu w ocenie zjawisk sztuki" (d'Abancourt, 1935, s. 137). Rozwijał energiczną działalność naukową i popularnonaukową na wielu

[7] Informacje biograficzne na temat Bołoza Antoniewicza, zob. Pininski (1922, ss. 199–208), d'Abancourt (1935, s. 137).

polach, m.in. jako profesor katedry historii sztuki Uniwersytetu Lwowskiego, członek komisji Historii Sztuki Akademii Umiejętności, prezes Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych we Lwowie, współzałożyciel Towarzystwa Naukowego we Lwowie (1920) i jego Sekcji Historii Sztuki (1922). Wśród najbardziej znanych prac Peregrinusa[8], takich jak monografia *O Grottgerze* (1910) czy opracowania *O nieznanych utworach Z. Krasińskiego* („Pamiętnik Zjazdu Historyków Polskich", Lwów 1890), *O architekturze kościelnej i świeckiej i ornamentyce ormiańskiej w Polsce* („Spr. K. H. S." VI), *Lament opatowski i jego twórca* („Prace K. H. S." II), *Z badań nad Padovanem* („Spr. Tow. Nauk." Lw. II), znajduje się także rozprawa *Historia, filologia i historia sztuki*, która jest przedmiotem teoretycznej refleksji w niniejszym artykule (Antoniewicz Bołoz, 1897).

Karol Appel.

Filologia, jej zakres i zadania.

ODBITKA ZE SPRAWOZDAŃ Z POSIEDZEŃ TOWARZYSTWA NAUKOWEGO WARSZAWSKIEGO.
WYDZIAŁ JĘZYKOZNAWSTWA I LITERATURY.
POSIEDZENIE Z DNIA 3 MARCA 1915 ROKU. ROK VIII. ZESZYT 3.

WARSZAWA.
DRUKARNIA I LITOGRAFIA JANA COTTY, KAPUCYŃSKA 7.
1915.

Il. 3. Karol Appel, *Filologia, jej zakres i zadania*, Warszawa 1915, strona tytułowa. Druk ze zbiorów Biblioteki Narodowej

Źródło: https://polona.pl/item-view/7281bc30-de8d-4c04-97f4-f2a1ac44f949?page=6

[8] Antoniewicz czasem używał pseudonimu Peregrinus, zob. d'Abancourt (1935, s. 138).

Karol Appel (1857–1930) urodził się w Paryżu jako syn polskiego emigranta, kształcił się w rządowych szkołach rosyjskich (zob. Nitsch, 1935, ss. 145–146). Najpierw był nauczycielem języka francuskiego w gimnazjum V w Warszawie (1880–1916) oraz współpracował ze szkołą polską. W czasie wojny wykładał w Polskim Kolegium Uniwersyteckim w Kijowie (1918–1919), a po powrocie do kraju został profesorem językoznawstwa ogólnego na Uniwersytecie Warszawskim, a także członkiem korespondentem Wydziału Filologicznego Polskiej Akademii Umiejętności. Jego najlepsze prace dotyczą lingwistyki i jej związków z filozofią, estetyką, socjologią i psychologią. Świadczą one o erudycji, szerokich zainteresowaniach i chęci przybliżenia czytelnikowi zachodnich prądów naukowych. Appel pisał również na temat dydaktyki języków i zapewne do grupy tych tekstów należałoby zaliczyć odczyt *Filologia, jej zakres i zadania*, który ukazał się jako odbitka ze sprawozdań z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego w 1915 roku (Appel, 1915).

Definicje filologii

Przystępując do próby odtworzenia spojrzenia na filologię w wybranych i jednocześnie reprezentatywnych tekstach, warto przywołać jej definicje z jednej strony opisujące zjawisko, a z drugiej pokazujące jej zmiany w czasie, czyli poszczególne fazy jej rozwoju. Poza tym należy także omówić strukturę filologii i jej koegzystencję z innymi naukami.

Dla Kaulfussa filologia, jak głosi rozbudowany tytuł jego rozprawy, była „nauką starożytności klasycznej" niezbędną w dydaktyce szkolnej epok dawnych. Krótka i rzeczowa *Przedmowa*, okraszona topiką skromności, opisuje dzieje tekstu oraz jego przeznaczenie; widać w niej także zmagania z teoretycznym językiem polskim, który, według autora, nadaje się do pisania rozpraw naukowych podobnie jak łacina czy język niemiecki[9].

> Przyznaną jest prawdą od wszystkich, trudniących się wychowaniem, gruntownie uczonych mężów, iż żadna umiejętność nie uwłaściwia się tyle do

[9] W związku z atakami pisarzy niemieckich w 1804 roku Kaulfuss opublikował w Halle rozprawę *Ueber den Geist der polnischen Sprache und Literatur*, dzięki której zyskał popularność wśród Polaków. Dowodził w niej, że język polski „jest bogaty, muzykalny i nadaje się do wszystkich rodzajów poezji oraz przekładów z obcych języków". Zob. Głowacka (1967, s. 234).

> rozprzestrzenienia, wywyższenia, i ustalenia umysłu młodzieży poświęcającej się wyższemu ukształceniu, niemniej do założenia fundamentu do wielostronnego poloru, jak w prawdziwym duchu traktowana nauka starożytności klasycznej (Kaulfuss, 1814b, ss. 1–2).

Najobszerniejsza ze wszystkich trzech analizowanych w tym artykule rozprawa została podzielona na dwie główne części, w których autor po pierwsze odpowiada na pytanie: „Co to jest filologia, czyli nauka starożytności klasycznej?", a po drugie bada jej użyteczność społeczno-obywatelską[10]. Rektor poznańskiego gimnazjum doskonale zna źródłosłów słowa „filologia" oraz przywołuje reprezentatywne przykłady jego użycia w antyku, zresztą chętnie przytaczane również dzisiaj w rozprawach na temat dziejów pojęcia filologii (zob. Hellich i in., 2019, ss. 309–320; Karpiński, 2011, ss. 25–67). Kaulfuss wywodzi termin *φιλολογία* od słów: *φιλέω* (fileo) – 'lubię' i *λόγος* (logos) – „wiadomości rodzaju historycznego" (Kaulfuss, 1814a, s. 4), dlatego tłumaczy greckie słowo *φιλόλογος* jako „miłośnik czy przyjaciel nauk" (Kaulfuss, 1814a, s. 4). Autor przywołuje także Eratostenesa, uczonego aleksandryjskiego żyjącego w III wieku przed Chrystusem, który jako pierwszy określił się mianem *φιλόλογος* (filologos): termin ten wówczas oznaczał „człowieka wszystkie wiadomości posiadającego" (Kaulfuss, 1814a, s. 5)[11]. U Rzymian termin *philologia* „używany był do wszelkich badań w materiach uczonych" (Kaulfuss, 1814a, s. 5) i obejmował również filozofię. Za czasów Cycerona *philologus* „oznaczał przyjaciela nauk (uczonego)" (Kaulfuss, 1814a, s. 5). Potem pojawia się określenia *studia humanitatis*, które starożytni rozumieli jako „wszystkie zdolności zdolne do wykształcenia tego, co jest najistotniejszym w ludzkim przyrodzeniu, a które człowieka jednostajnie kształcą (*artes liberales*, *liberalitatis*, *τέχναι ελεύθεραι*)" (Kaulfuss, 1814a, s. 7). Ostatecznie w czasach pisania rozprawy przez Kaulfussa rozpatrywane pojęcie wiąże się z dobrą znajomością „starożytności klasycznej".

---

[10] „Rozprawę moję na dwie rozdzielam części. Należy naprzód wystawić jasno i wyłuszczyć, co to jest Filologia, czyli nauka starożytności klasycznéj? a potem dowieść, jak ona wpływa do ukształcenia rozumu i serca, do przysposabiania na dobrego obywatela i urzędnika, nie mniéj do szczęśliwości publicznéj i prywatnéj" (Kaulfuss, 1814a, s. 3).

[11] Eratostenes (Eratosthenes) z Cyreny był wszechstronnym uczonym i literatem, a także kierownikiem Biblioteki Aleksandryjskiej. Uważany za twórcę geografii matematycznej i chronologii; pierwszy obliczył długość południka i obwód ziemi. Jako filolog napisał dzieło *O starej komedii* (*Περὶ τῆς ἀρχαῖας κωμῳδίας*) i był autorem uczonych epyllionów takich jak *Hermes* (*Ἑρμῆς*) i *Erigone* (*Ἠριγόνη*), z których zachowały się niewielkie fragmenty. Zob. Winniczuk (1962, s. 101), Świderkówna (1982, ss. 185–186), Piszczek (1990, s. 235), Wróbel (2005, ss. 129–133).

> W naszych czasach wyrazy *studia humanitatis*, *doctrina antiquitatis*, *antiquarum rerum*, *philologia* znaczą co do istoty to samo, lecz w innej formie: to jest, przez wyraz *philologia*, czyli nauka starożytności klasycznéj rozumiemy naukę obeznawającą nas z najpolerowniejszemi narodami starożytnemi, to jest z Grekami i Rzymianami, przez którą nabywamy znajomości ich języka, dowiadujemy się o ich losie, poznajemy ich polityczną i domową dolę, skład ich rządu, ich kunszty, nauki i sposób myślenia (Kaulfuss, 1814a, s. 8).

Filologia, czyli „starożytność klasyczna", zdaniem Kaulfussa, jest dziedziną bardzo pojemną: autor skrupulatnie wydziela 19 nauk należących do filologii, wśród których są między innymi gramatyka grecka i łacińska, hermeneutyka i krytyka filologiczna, antyczna geografia i historia polityczna, mitologia, historia literatury greckiej i rzymskiej, historia sztuki starożytnej (por. Kaulfuss, 1814a, ss. 10–11). Inaczej mówiąc, filologia obejmuje zarówno naukę języka, jak i literatury w szerokim kontekście historycznym i kulturowym. Poza tym czytamy u niego o konieczności badań komparatystycznych oraz śledzenia stanu badań, do którego niezbędne jest „jeszcze wiele wiadomości posiłkowych, przybieranych ze wszystkich prawie nauk" (Kaulfuss, 1814a, s. 12), w tym znajomość kilku języków obcych. Uwagi dydaktyczne Kaulfussa dotyczące filologii klasycznej można odnieść do dzisiejszych studiów filologicznych, zakładających wszechstronne poznanie języka, historii i kultury danego kraju lub obszaru. Warto jednak przytoczyć uwagę, która być może powinna stać się myślą przewodnią dzisiejszych szkolnych podstaw programowych, że w zależności od potrzeb zaangażowanie poznawcze może (czytaj: powinno) mieć różne stopnie:

> Niechaj nikogo nie zraża ogrom téj nauki; zachodzi względem niéj ten sam stosunek, jak względem wszystkich innych. Kto się jéj uczy jedynie dla wykształcenia rozumu i serca, niepotrzebnie poświęcać takiej pilności wszystkim częściom, jak ten, co ją bierze za przedmiot usiłowań życia swego. To samo zachodzi ze wszystkiemi naukami. Ucząc się np. historii naturalnéj i nie myśląc jedynie żyć dla téj tylko nauki, nie potrzebujemy téż tak ściśle wiązać się do wszystkich pojedynczych szczegółów. Każda prawie nauka w całéj objętności swojéj wzięta trudną jest i wielorako rozgałęzioną; lecz do wykształcenia rozumu najważniejsze tylko jéj części są dostatecznemi (Kaulfuss, 1814a, ss. 12–13).

Jan Bołoz Antoniewicz w swoim odczycie *Historia, filologia, historia sztuki* skupia się na próbie zdefiniowania i opisania filologii, ale sytuuje ją na tle innych nauk pokrewnych, dlatego jego rozważania zyskują na prawdopodobieństwie i dyskursywności. Dla pokazania łączności między rozważaniami Kaulfussa

i Antoniewicza warto przywołać przekonanie tego drugiego, że filologia nowożytna, która jest głównym przedmiotem oglądu jego odczytu, została wychowana przez jej „starsze siostry przyrodnie, przez filologię klasyczną i archeologię" (Antoniewicz Bołoz, 1897, s. 30), z którymi ma wspólnego ojca („duch formo-twórczy"), lecz inną matkę (idea chrześcijańska). Filologia klasyczna i archeologia (i historia sztuki starożytnej) pozostają ze sobą w bliskim związku, nie sposób poznawać literatury antycznej bez znajomości archeologii. Nieco inaczej wygląda to, zdaniem Antoniewicza, w przypadku filologii nowożytnych, które błędnie odżegnują się od poznania kultury i sztuki, tak niezbędnych w procesie rozumienia i odczytywania utworów literackich i piśmienniczych. Przywołany nieco przydługi cytat z rozprawy lwowskiego profesora przełomu wieków tchnie zaskakującą aktualnością i przynosi podszyte ironią pouczenie dla współczesnych filologów różnych specjalności:

> Filolog nowożytny, obojętnie czy się nazywa romanistą, germanistą, czy polonistą itd. nie czuje tej łączności między życiem artystycznem i literackiem, nie czuje łączności tego momentu formalnego, który obie wiedze łączy, nie wie o niej, nie myśli o niej – a to dlatego jedynie, że łączność ta nie znajduje swego wyrazu ani w *quadrienni philologici*, ani w wymogach egzaminu, na razie przynajmniej; a jeżeli jedno lub drugie półrocze będzie wyjątkowo biernym słuchaczem wykładów z historii sztuki nowożytnej, to uważa to za *πάρεργον*, prawie za rodzaj owoca zakazanego, który spożywa ukradkiem, z ujmą dla nauki „zawodowej". A dziwimy się, że widnokrąg kandydatów jest nieraz wąski i ograniczony, że suplent [„zastępca etatowego nauczyciela w szkołach średnich byłej Galicji" („Suplent", b.d.) – M.S.] jest człowiekiem jednostronnie uczonym, ale rzadko wielostronnie wykształconym, lub że nasze społeczeństwo przechodzi koło pomników narodowej sztuki i architektury obojętnie albo spogląda ku nim jak ku tajemniczym przybłędom z jakiejś bajecznej a dawno utraconej krainy! (Antoniewicz Bołoz, 1897, ss. 30–31).

Polemizując z niemieckim filologiem klasycznym Augustem Boeckhem, który określił filologię jako „wiedzę wszechwiedzy ludzkiej" (*Erkenntnis des Erkennten*) (Antoniewicz Bołoz, 1897, s. 9) i przywołując (za Boeckhem) przekonanie Pitagorasa, że filozofia jest „dążeniem do *sophia*" (Antoniewicz Bołoz, 1897, s. 10), Antoniewicz twierdzi, że filologia jest „tylko dążeniem do objęcia logosu" (Antoniewicz Bołoz, 1897, s. 10) rozumianego jako wielkie dzieła twórczego umysłu konkretyzujące się w sposób zmysłowy. Szkic opisuje filologię w konfrontacji z pokrewnymi dziedzinami wiedzy, dzięki którym można dokładniej oddać swoistość i odrębność filologii.

> Tak więc naprzeciw lub raczej obok historii, która jest wiedzą o rozwoju człowieka, objawiającego się jako jednostka społeczna, stanęłaby filologia jako wiedza o rozwoju ducha ludzkiego objawiającego się w dziełach formalnych (Antoniewicz Bołoz, 1897, ss. 10–11; wyróżn. oryg.).

Karol Appel w swoim odczycie *Filologia, jej zakres i zadania* z 1915 roku podaje rozbudowaną i apologetyczną definicję filologii, która nie straciła na swojej aktualności mimo upływu stu lat:

> Filologia jest jedną z najstarszych nauk ludzkości – i nie przeżyła się dotąd, owszem wciąż odradza się i dziś właśnie przeżywa jeden z najświetniejszych okresów swego rozwoju (Appel, 1915, s. 2; wyróżn. oryg.).

Zdaniem profesora Uniwersytetu Warszawskiego filologia nie jest jakąś specjalną nauką, lecz raczej pewnym systemem nauk humanistycznych służących do poznania narodu lub narodów pokrewnych. Ponadto czytamy w odczycie, że jest to nauka konkretna, empiryczna, oparta na źródłach, odznacza się ścisłością faktów, dostarcza wiarygodnego materiału innym naukom. Jest dziedziną „ludzi pracy" (Appel, 1915, s. 2), tzn. wiedzy sumiennej i mozolnie zdobywanej w pocie czoła i z krwawym trudem. Autor wylicza wiele dziedzin wiedzy pomocnych przy badaniach filologicznych, wśród których znajdują się m.in. geografia historyczna, chronologia, antropologia, etnografia, mitologia, folklor, kulturoznawstwo, historia sztuki oraz historia literatury i języka (Appel, 1915, s. 3). Oprócz tego filolog często posługuje się „badaniami pomocniczymi" filologii, niezbędnymi do odczytania tekstów, takimi jak paleografia, hermeneutyka i krytyka literacka (zob. Appel, 1915, s. 3). Dla ujęcia całości tych badań, według Appela, można odwołać się do utrwalonej w tradycji od czasów antyku „encyklopedii filologii" (*ἐγκύκλιος παιδεία*), spopularyzowanej w polskiej nauce przez profesora Antoniego Małeckiego w *Prelekcjach o filologii klasycznej i jej encyklopedii…* z 1850 roku, którego ustalenia inspirowały również odczyt z roku 1915[12]. Z zestawienia tekstów Małeckiego i Appela wyraźnie wynika zapośredniczenie filologii nowożytnej w jej klasycznym pojmowaniu. Jednak

[12] Profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego i członek Towarzystwa Naukowego w Krakowie Antoni Małecki w swoim studium *Prelekcje o filologii klasycznej i jej encyklopedii miane w półroczu letnim 1850 r.* podaje następujące dyscypliny należące „do składu encyklopedii filologii": gramatyka grecka, gramatyka łacińska, mitologia grecka i rzymska, chronologia i geografia starożytna, historia grecka i rzymska, starożytności greckie i rzymskie, archeologia, czyli architektura, rzeźba i malarstwo starożytne, historia literatury greckiej i rzymskiej, estetyka, czyli poetyka klasyczna i filozofia starożytna (Małecki, 1851, s. 131).

Appel wykracza poza klasyczne rozumienie filologii i podejmuje się jej krytyki w duchu pokazania zarówno jej różnorodności i odrębności, jak i swoistego stosunku do innych nauk humanistycznych.

Zadania filologii

Właściwym przedmiotem rozprawy Kaulfussa jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, jaki jest cel filologii. Jaki ma ona wpływ na (sugerowane w tytule rozprawy) wykształcenie rozumu i serca, przysposobienie dobrego obywatela i urzędnika oraz zapewnienie szczęśliwości publicznej i prywatnej? Argumentacja jest bogata i przekonująca; świadczy ona o dobrym merytorycznym i problemowym przygotowaniu autora, pokazuje jego doświadczenie dydaktyczne i dużą wiedzę w zakresie języków klasycznych i kultury antycznej. Rozważania prowadzą od ogólnych uwag, że cele uczenia mogą mieć charakter istotny (wewnętrzny) i powierzchowny. Istotny cel oznacza całkowite poświęcenie się dla osiągnięcia w nauce wszechstronnej doskonałości i możliwości kształcenia innych; cel ten obejmuje filologów klasycznych, którzy nie tylko posiadają wiedzę ogólną na temat starożytności, ale ważą wszelkie niuanse językowe i nadają im wielką wagę.

> Z tego też powodu dla prawego czciciela jakiéjkolwiek nauki, nie masz w niéj nic, coby nie było ważnem; najmniejszy punkt albo głoska dla gramatyka (jako Gramatyka) tyle ma ważności, ile największa wyprawa wojenna dla historyka, lub odkrycie jakie fizyczne dla fizyka (Kaulfuss, 1814a, ss. 15–16).

Cel powierzchowny oznacza, że nauka starożytności przykłada się do formowania intelektu i kreacji uczuć, przewyższa wszystkie nauki w tym, że stanowi *studia humanitatis*, czyli „wykształca to, co jest istotnie ludzkiego w człowieku" (Kaulfuss, 1814a, s. 16). Skomponowana w formie traktatu rozprawa za pomocą środków retorycznych, perswazji i licznych hiperboli przekonuje o życiowej użyteczności i ważności kształcenia filologicznego. Gdyby w skrócie wyliczyć pożytki płynące ze studiowania filologii klasycznej, to znalazłoby się wśród nich to, że nauka ta „uczy myśleć, wielorakich dostarcza wiadomości, i z natury swojej obala przesądy wszelkiego rodzaju, prowadząc do prawego sądzenia o rzeczach" (Kaulfuss, 1814a, s. 18). Klasyczna wiedza filologiczna jest pomocna prawnikom, teologom, politykom, wpływa na moralność, kształtuje dobrego urzędnika, obywatela i patriotę. W aspekcie estetycznym uczy

wymowy, pozwala obcować z oryginalnymi dziełami starożytnych, których głębi nie odda żaden przekład, wreszcie uczy, bawi, wzbudza uczucia przyjemne. Jednak chyba najwartościowsze konstatacje dotyczą spokoju ducha, potrzebnego w czasach niewoli i niedoli (zob. Kaulfuss, 1814a, ss. 69–70). Autor zwraca również uwagę na głęboko humanistyczny wymiar filologii klasycznej, która dzięki konsolacyjnemu potencjałowi pozwala czytelnikom oderwać się od smutnej współczesności:

> Oprócz téj zalety, czytanie owych [antycznych – M.S] autorów rzadkiej jakiejsiś spokojności umysłu udziela czytelnikowi, i udarza go niejakim szacunkiem natury ludzkiej i siebie samego, co każdy dozna czytający z szczerym umysłem Platona, Cycerona, Senekę i t.d. Nareszcie nie jest to małą korzyścią dla szczęśliwości naszej, że czytanie Autorów starożytnych przenosi człowieka w inny wcale świat (Kaulfuss, 1814a, s. 69).

Antoniewicz jako romanista i germanista podkreśla związki filologii nowożytnej z filologią klasyczną, ale jednocześnie pokazuje niedoskonałości i jednostronność współczesnego wykształcenia filologicznego. Jako historyk sztuki widzi odejście od popularnej w epokach dawnych idei wszechstronnego wykształcenia, w skład którego wchodziła również sztuka i architektura. Jako człowiek kilku specjalności nie gloryfikuje filologii, raczej obala mity i próbuje zdefiniować filologię i pożytki z niej płynące w sposób obiektywny, odróżniając ją umiejętnie od filozofii, historii i historii sztuki. Przedmiotem filologii jest więc wiedza na temat życia ludzkiego uchwyconego w dziełach skończonych formalnie i uchwytnych zmysłowo; głównym celem filologii jawi się poznanie dzieł samych w sobie. Filologia sytuuje się między historią sztuki i filozofią, oscylując między uchwytną formą a ideą (Antoniewicz Bołoz, 1897, s. 17). Dziedziny te przenikają się i często łączą ze sobą w procesach badawczych, wymagając interdyscyplinarnego przygotowania wykładowców i dydaktyków. Filologia bada swój przedmiot na dziełach istniejących, wchodzi w bliskie zależności z innymi dziedzinami pokrewnymi i dzięki temu pozwala realizować ważne zadania naukowe, narodowe i patriotyczne; literatura i sztuka świadczą więc o kulturowym rozwoju poszczególnych zaborów podbitego kraju, którego kondycja została barwnie opisana w końcowej części szkicu Antoniewicza.

> Dopiero przez sztukę wypływa nasza Galicja na wielką widownię życia narodowo-artystycznego. Żaden z wielkich poetów wśród nas się nie rodził, co ważniejsze, nie kształcił, nie mieszkał, Lwowa nawet nie znał. Fredro, Pol, Goszczyński, niewątpliwie imiona ważne, nie wstrząsają przecież umysłem narodowym do gruntu, nie obejmują i nie przyciągają przecież ducha magiczną siłą geniuszu. Oni tylko do

> narodu przemawiają, światu nie mają wiele do powiedzenia: dopiero dziełami Grottgera tu urodzonego i wychowanego, tu największe dzieła tworzącego, całą pajęczyną życia z tym krajem, jego ludźmi i stosunkami złączonego, staje Galicja wschodnia z innymi częściami kraju i dzielnicami pod względem idealnej twórczości na równi. Sądzę, że jest dozwolonem mówić o partykularyzmie z punktu idealnej łączności i jedności (Antoniewicz Bołoz, 1897, s. 33; wyróżn. oryg.).

Appel, zastanawiając się nad zadaniami filologii, podkreśla doniosłą rolę języka dla badań filologicznych. Jego zdaniem filolog „stoi na pograniczu przeszłości i przyszłości" (Appel, 1915, s. 11), a język jest jego nicią przewodnią w badaniach dziedzinowych. Język jest również łącznikiem między filologią a innymi naukami, takimi jak historia kultury, antropologia czy socjologia. Filologia i filozofia były pokrewnymi naukami u zarania dziejów; miały one podobne upodobania i zainteresowania. Z czasem w obrębie filologii pojawiły się sprzeczności: erudycja ocierająca się o pedantyzm i balansowanie między dyletantyzmem a intuicją artystyczną. Filologia zeszła do roli służebnicy innych dziedzin wiedzy, stąd określenie *philologia ancilla scientiarum*. Autor akcentuje znaczenie filologii dla zachowania i poznania tradycji, a także podkreśla jej rolę w dydaktyce:

> Filolog stwierdza naukowo tę doniosłość tradycji w języku, wierzeniach, ideałach, w całej kulturze narodów. I to jest jego rzetelną zasługą (Appel, 1915, s. 19).

Podsumowanie

Czy jest sens czytać i badać dawne rozprawy, aby odpowiedzieć na pytanie o definicję, zakres i zadania filologii, również tej dzisiejszej? Przedmiotem oglądu tego artykułu były trzy rozprawy, które dzięki wykształceniu, erudycji i naukowej pasji ich autorów *nolens volens* włączyły się w europejski nurt badań nad pojmowaniem filologii. W studium zostały przywołane odczyty z różnych zaborów, napisane i wydane między 1814 a 1915 rokiem. Stuletni okres nie tylko pozwolił pokazać różnorodne definicje filologii, początkowo identyfikowanej tylko z nauką o starożytności, lecz także odnotować poszczególne etapy jej powstawania i rozwoju.

Najwcześniejszy tekst Kaulfussa ogranicza się do opisania filologii klasycznej dla potrzeb dydaktycznych, ale przy okazji autor przekonuje, że „starożytność klasyczna" kształtuje człowieka na wielu poziomach: intelektualnym, charakte-

rologicznym, społecznym. Rektor poznańskiego gimnazjum twierdzi, że filologia oparta na krytycznym poznaniu źródeł i czytaniu tekstów w oryginale greckim i łacińskim uczy, bawi i wzbudza przyjemne uczucia estetyczne. Z trudem poznawana klasyka przekracza wymiar estetyczny i zyskuje wymowę humanistyczną i narodową: uwrażliwia na człowieka i jednocześnie, przenosząc „w inny wcale świat" (Kaulfuss, 1814a, s. 69), daje pocieszenie podbitemu narodowi:

> Okoliczności, w których żyjemy, mogą być takie, iż wiek i położenie nasze, tudzież ludzie nas spółcześni nie podobają nam się: przenosiemy się więc w inny świat, w świat starożytny, i zapominając o okolicznościach nas otaczających, uczemy się w starożytności kochać naturę ludzką. Wielki zaiste pożytek. Znam wielu zacnych ziomków, którzy w ponurych chwilach upadku ojczyzny i niewoli, w czytaniu dzieł rzymian znajdowali te spokojność duszy, z której ogałacały ich okoliczności owych czasów. Albowiem widząc ród ludzki w starożytności pod daleko inszemi stosunkami, zapominali o smutnym swym losie i stawali się niejako obywatelami innego świata, który im piękniejsze wskazywał widoki (Kaulfuss, 1814a, ss. 69–70).

W najpóźniejszym z analizowanych odczytów Appel obficie czerpie z *Prelekcji o filologii klasycznej i jej encyklopedii…* Małeckiego, żeby opisać zakres i nauki pomocnicze filologii nowożytnej. Jako językoznawca zwraca uwagę na rolę języka jako elementu specyficznego filologii i jednocześnie wspólnego z innymi dziedzinami pokrewnymi. Autor dokonuje swoistej apoteozy filologii; docenia jej znaczenie dla tradycji i walory poznawcze w obszarze pamięci kulturowej, wreszcie wróży jej długie życie w szkołach i na uniwersytetach:

> Wobec wielkiej żywotności filologii można jej wróżyć jeszcze długie lata, zwłaszcza jeżeli przywrócimy jej w szkole należne, bo zdobyte zasługą i pracą wieków miejsce. Pamiętajmy, że nie szkoła stworzyła filologię, lecz raczej filologia szkołę. Filologia, to macierz szkoły. To *alma mater* studiów humanistycznych, a przez nie nauki w ogóle (Appel, 1915, s. 23).

Antoniewicz napisał najbardziej syntetyczny i inspirujący dzisiejszych badaczy szkic, w którym umieszcza filologię nowożytną na tle innych nauk (historia, historia sztuki, filozofia) i również, podobnie jak Appel, podkreśla jej genetyczną zależność od filologii klasycznej[13]. W jego rozważaniach filologia jawi się jako praca w obrębie słów, która zyskuje znaczenie antropologiczne jako

[13] „Ale te trzy siostry [literatura, sztuki piękne, muzyka – M.S.] zostały wychowane przez ich starsze siostry przyrodnie, przez filologię klasyczną i archeologię. Wspólnego z temi starszemi siostrami mają ojca, jest nim wrodzony wszechludzkości duch formo-twórczy, lecz rodzą się one z innej matki, z idei chrześcijańskiej" (Antoniewicz Bołoz, 1897, s. 30).

„wiedza o rozwoju ducha ludzkiego objawiającego się w dziełach formalnych" (Antoniewicz Bołoz, 1897, s. 11; wyróżn. oryg.).

Filologiczne pisanie historii filologii, zaproponowane w tym artykule, pozwala oddać bogactwo i różnorodność polskiej myśli naukowej. W tekstach widać wyraźnie związki humanistyki z myślą zachodnią, ale także specyfikę wynikającą ze szczególnej sytuacji Polski pod zaborami. Wyabstrahowana z dawnych odczytów i rozpraw problematyka zaczyna mówić własnym głosem, wzbogacając naszą wiedzę o przeszłości filologii nie tylko w aspektach naukowym i dydaktycznym, lecz także historycznym i społecznym.

Bibliografia

Antoniewicz Bołoz, J. (1897). *Historia, filologia i historia sztuki: Odczyt, wygłoszony na IV. Walnym Zgromadzeniu Towarzystwa Filologicznego we Lwowie d. 23 maja 1896 r.* [Osobne odbicie z czasopisma filologicznego „Eos" roczn. III, ss. 129–160]. Drukarnia E. Winiarza.

Appel, K. (1915). *Filologia, jej zakres i zadania* [Odbitka ze sprawozdań z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział Językoznawstwa i Literatury. Posiedzenie z dnia 3 marca 1915 roku, Rok VIII, z. 3]. Drukarnia i Litografia Jana Cotty.

d'Abancourt, H. (1935). Antoniewicz Bołoz Jan (1858–1922). W W. Konopczyński (Red.), *Polski słownik biograficzny* (T. 1, ss. 137–138). Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

Głowacka, A. (1967). Kaulfuss (Kaulfus) Jan Samuel (ok. 1780–1832). W E. Rostworowski (Red.), *Polski słownik biograficzny* (T. 12, ss. 234–236). Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Hammer, S. (1948). *Historia filologii klasycznej w Polsce*. Drukarnia Przemysłowa w Krakowie.

Heck, D. (2012). *Filologia i (jej) interpretacje*. Dolnośląskie Wydawnictwo Edukacyjne.

Hellich, A., Markowska-Fulara, H., Potkański, J., & Żurek, Ł. (Red. nauk.). (2019). *Filozofia filologii*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. https://doi.org/10.31338/uw.9788323541622

Karpiński, A. (Red.). (2011). *Humanizm i filologia*. Wydawnictwo Neriton.

Kaulfuss, J. S. (1814a). *O filologii czyli nauce starożytności klasycznej i o jej wpływie do kształcenia rozumu i serca, do przysposabiania na dobrego obywatela i urzędnika, nie mniej do szczęśliwości publicznej i prywatnej*. Wilhelm Bogumił Korn.

Kaulfuss, J. S. (1814b). Przedmowa. W J. S. Kaulfuss, *O filologii czyli nauce starożytności klasycznej i o jej wpływie do kształcenia rozumu i serca, do przysposabiania na dobrego obywatela i urzędnika, nie mniej do szczęśliwości publicznej i prywatnej* (ss. 1–2). Wilhelm Bogumił Korn.

Korus, K. (2016). Filologia klasyczna w służbie kultury europejskiej. W J. Brzozowski, A. Hennel-Brzozowska, & M. Lenart (Red.), *Sens humanistyki dzisiaj* (ss. 63–68). Wydawnictwo „scriptum".

Małecki, A. (1851). *Prelekcje o filologii klasycznej i jej encyklopedii miane w półroczu letniém r. 1850.* Drukarnia Uniwersytecka.

Nitsch, K. (1935). Appel Karol (1857–1930). W W. Konopczyński (Red.), *Polski słownik biograficzny* (T. 1, ss. 145–146). Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

Pininski, L. (1922). Jan Bołoz Antoniewicz: Wspomnienie pośmiertne. *Przegląd Współczesny*, *1922*(3), 199–208.

Piszczek, Z. (1990). *Mała encyklopedia kultury antycznej*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Prussak, M. (2014). Tożsamość filologii. *Teksty Drugie*, *2014*(2), 150–153.

Prussak, M., & Bem, P. (Red.). (2017). *Filologia. Lekcja wolności: Antologia rosyjskich tekstów naukowych* (M. Prussak, Wyb.; T. Brzostowska-Tereszkiewicz, M. Duszkin, A. Pomorski, M. Prussak, & E. Skalińska, Tłum.). Instytut Badań Literackich PAN Wydawnictwo.

Staszic, S. (1956). *Pisma i wypowiedzi pedagogiczne* (T. Nowacki, Oprac., wstęp i komentarze). Zakład im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Suplent. (b.d.). W W. Doroszewski (Red.), *Słownik języka polskiego*. Pobrano 16 maja 2025, z https://sjp.pwn.pl/doroszewski/suplent;5502413

Świderkówna, A. (1982). *Słownik pisarzy antycznych*. Wiedza Powszechna.

Winniczuk, L. (Red.). (1962). *Mały słownik kultury antycznej: Grecja, Rzym*. Wiedza Powszechna.

Wróbel, M. (2005). Geografia grecka. W H. Podbielski (Red.), *Literatura Grecji starożytnej: T. 2. Proza historyczna, krasomówstwo, filozofia i nauka, literatura chrześcijańska* (ss. 123–152). Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

What Exactly is Philology? Three Polish Treatises on Philology in Problematic and Formal Terms

Summary

This article aims to analyse three Polish treatises on philology and to reconstruct the worldview of their authors on the scientific, didactic and social role of the discipline. They were written and published between 1814 and 1915; the authors were professors and members of scientific societies. The work *O filologii czyli nauce starożytności klasycznej* [On Philology or the Science of Classical Antiquity] by Jan Samuel Kaulfuss was written for teaching purposes. The synthetic and academically inspiring lecture by Jan Bołoz Antoniewicz *Historia, filologia i historia sztuki* [History, Philology and Art History] describes modern philology against the background of other

sciences such as history, art history and philosophy. In turn, *Filologia, jej zakres i zadania* [Philology, Its Scope and Tasks], by Karol Appel is an apotheosis of philology; the author appreciates its importance for tradition and its cognitive value in the area of cultural memory, and predicts its long life in schools and universities. The philological way of writing the history of philology proposed in the present article makes it possible to show the richness and diversity of Polish scientific thought. The works under discussion clearly show the links with Western thought, but also the specificity resulting from the special situation of Poland under the partitions. The scientific issues contained in these works enrich our knowledge about the past of philology in various aspects: historical, scientific, social and didactic.

Czymże właściwie jest filologia? Trzy polskie rozprawy o filologii w oglądzie problemowym i formalnym

Streszczenie

Celem artykułu jest przeanalizowanie trzech polskich rozpraw o filologii i odtworzenie światopoglądu ich twórców na temat naukowej, dydaktycznej i społecznej roli filologii. Artykuł przywołuje dzieła napisane i wydane między 1814 a 1915 rokiem, których autorami byli profesorowie i członkowie towarzystw naukowych. Praca *O filologii czyli nauce starożytności klasycznej…* Jana Samuela Kaulfussa została napisana dla celów dydaktycznych. Syntetyczny i inspirujący badaczy odczyt Jana Bołoza Antoniewicza *Historia, filologia i historia sztuki* opisuje filologię nowożytną na tle innych nauk takich jak historia, historia sztuki i filozofia. Karol Appel w rozprawie *Filologia, jej zakres i zadania* dokonuje apoteozy filologii; docenia jej znaczenie dla tradycji i walory poznawcze w obszarze pamięci kulturowej, wreszcie wróży jej długie życie w szkołach i na uniwersytetach. Filologiczne pisanie historii filologii, zaproponowane w tym artykule, pozwala pokazać bogactwo i różnorodność polskiej myśli naukowej. W tekstach widać wyraźnie związki humanistyki z myślą zachodnią, ale także specyfikę wynikającą ze szczególnej sytuacji Polski pod zaborami. Zawarta w odczytach problematyka naukowa wzbogaca naszą

wiedzę o przeszłości filologii w różnych aspektach: historycznym, naukowym, społecznym i dydaktycznym.

Keywords: Jan Samuel Kaulfuss; Jan Bołoz Antoniewicz; Karol Appel; philology; classical philology; science; didactics

Słowa kluczowe: Jan Samuel Kaulfuss; Jan Bołoz Antoniewicz; Karol Appel; filologia; filologia klasyczna; nauka; dydaktyka

Monika Szczot, Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2062-5919
Correspondence: mszczot@amu.edu.pl

The preparation of this article was financed within the statutory activities of the Adam Mickiewicz University, Poznań.

Competing interests: The author has declared that she has no competing interests.

Publication history: Received: 2025-05-18; Accepted: 2025-06-27; Published: 2025-12-31